

ULOGA MALIH I SREDNJIH PREDUZEĆA I PREDUZETNIŠTVA U RAZVOJU NACIONALNIH EKONOMIJA

Paunović Goran¹

Sažetak: *Iskorišćenje svih potencijala malih i srednjih preduzeća, u smislu njihovog doprinosa rastu i razvoju nacionalnih ekonomija i smanjenju siromaštva, uslovljeno je stepenom institucionalne podrške koju posredstvom svojih mehanizama obezbeđuje država. Za tranzicione zemlje poput Srbije koje su suočene sa problemima visoke nezaposlenosti, niskog stepena privredne aktivnosti, konkurentnosti i investicija, i u kojima dominiraju velika neefikasna državna preduzeća, razvoj malih i srednjih preduzeća predstavlja jednu od najvećih razvojnih šansi. Metodološki pristup u radu zasniva se na prikazu kvantitativnih pokazatelja nivoa razvijenosti malih i srednjih preduzeća u Srbiji i zemljama članicama EU, koji pokazuju da postoji direktna korelacija između stepena industrijalizacije jedne zemlje i udela sektora malih i srednjih preduzeća u njenoj privredi.*

Ključne reči: *mala i srednja preduzeća i preduzetništvo / zaposlenost / bruto društvena vrednost*

UVOD

Razvoj malih i srednjih preduzeća i preduzetništva uslovljen je promenama koje danas nastaju u ekonomiji i društvu, stavljajući u prvi plan čoveka, njegovo znanje, informisanost, kreativnost što implicira brzu adaptaciju, kvalitetnost, inovativnost i fleksibilnost privrednog subjekta (Ožegović, Sajfert, 2009). Značajnija pomeranja u razvoju preduzetništva vezana su za preokrete u ekonomskom razvoju društva, posebno u prelaznim periodima. To najbolje ilustruje prelaz iz agrarne u industrijsku civilizaciju, nakon toga u mehaničku i danas iz mehaničke u in-

---

¹ Paunović Goran, MSc., University Business Academy in Novi Sad, Faculty of Economics and Engineering Management in Novi Sad, Cvecarska Street no. 2, 21 000 Novi Sad, e-mail: paunovic-goran.ns@gmail.com

formacionu civilizaciju. Tim promenama su prethodile promene u proizvodnim snagama u sredstvima za rad, u tehnologiji, znanju, ali i originalnim potrebama datih društva (Ožegović, Sajfert, 2009). Radno intenzivni procesi malih i srednjih preduzeća i preduzetništva (MSPP) utiču na smanjenje nejednakosti u distribuciji dohotka i posledično kroz smanjenje siromaštva ostvaruju važnu socijalnu funkciju kreiranjem radnih mesta za osobe iz siromašnih slojeva društva i žene sa manjim brojem alternativnih izvora prihoda. Istovremeno doprinose efikasnoj alokaciji resursa čime obezbeđuju uspostavljanje ravnoteže između veće raspoloživosti radne snage i oskudice kapitala. Geografski ravnomernija alociranost MSPP doprinosi razvoju i difuziji preduzetničkih ideja i veština i smanjuju ekonomske razlike između urbanih i ruralnih područja. Značajni razvojni potencijali MSPP su: brzo prihvataju nove tehnologija, metoda i stilova menadžmenta, brzo se razvijaju i uče čime podstiču jačanje konkurencije koja za posledicu ima unapređenje kvaliteta proizvoda i usluga i snižavanje cena, razvoj inovacija i novih tehnologija i privredni rast nacionalnih ekonomija uopšte. Zahvaljujući svojoj fleksibilnosti, vitalnosti, sklonosti ka preduzimanju inovativnih i rizičnih poduhvata i većoj mogućnosti za specijalizaciju, mala i srednja preduzeća se superiornije od velikih poslovnih sistema prilagođavaju zahtevima potrošača i dinamičnim promenama u uslovima poslovanja na globalnom tržištu (Beraha, 2011). Snaga ovih preduzeća je u njihovoj veličini i organizacionoj strukturi koja je u odnosu na globalna i kompleksna velika preduzeća jednostavna i fleksibilna i koja im omogućava da u kratkom vremenskom roku spoznaju želje i namere kupca, te da se brzo prilagode promenama na tržištu kroz brzu i jednostavnu komunikaciju sa tržišnim okruženjem. Međutim često ovakva struktura nije adekvatna za obavljanje složenijih poslovnih poduhvata i donošenje i realizaciju planova u domenu internacionalizacije poslovanja. Mala i srednja preduzeća karakteriše ispodprosečna produktivnost rada iz razloga što su ova preduzeća suviše mala da bi ostvarivala efekte ekonomije obima ili ekonomije širine. Na određenom stupnju razvoja ekonomije javlja se potreba za kreiranje uslova u kojima će se jedan deo proizvodnje obavljati izvan kapitalno intenzivnih sektora privrede, što se postiže uključivanjem manjih radno intenzivnih preduzeća u lance snabdevanja velikih sistema. Za razliku od velikih preduzeća koja prirodno teže ostvarivanju monopolskog ili duopolskog položaja na tržištu, mala i srednja preduzeća doprinose stvaranju konkurentne privredne strukture kao preduslova povećanja efikasnosti privrede. U savremenim uslovima sve se više spajaju sadržaji, inače različitih, funkcija preduzetništva i menadžmenta u istu individuu, stvarajući tako preduzetnički menadžment, odnosno rukovodno preduzetništvo. U tom se smislu uslozňavaju i zahtevi znanja, sposobnosti i drugi kvaliteti nosioca tih funkcija (Ožegović, Sajfert, 2009). U

uslovima kada je vlasnik ujedno i menadžer preduzeća obezbeđuje se stabilnost i dugoročna orijentisanost u poslovanju, visok stepen posvećenosti i identifikacije sa preduzećem i odsustvo pritiska za ostvarivanjem kratkoročnog uspeha. Sa druge strane ovo indukuje razmišljanje koje je statičko i ograničeno znanjem i iskustvom vlasnika. Poslovanje u uslovima kada vlasnik ne poseduje znanja, sposobnosti i iskustva neophodna za upravljanje preduzećem i kada postoji velika šansa za pojavu konflikata između vlasničkih interesa i interesa menadžera uzrokuju visoke stope gašenja. Neizvesnost opstanka je cena koju ova preduzeća plaćaju zbog svoje orijentisanosti ka inovativnim i rizičnim poslovnim poduhvatima i brzog i dinamičnog rasta. U uslovima visokog stepena specijalizacije i nedovoljne diversifikacije poslovnih aktivnosti, nedostatak preduzetničkih veština, znanja i iskustva, strategija fokusiranja na pogrešnu tržišnu nišu kao i nedostatak adekvatnih izvora finansiranja vodi visokoj stopi gašenja preduzeća, prouzrokujući negativne implikacije na prosečnu efikasnost upotrebe resursa i sigurnost radnog mesta zaposlenih (Stamatović, 2013). Razvijanje bliskog odnosa sa potrošačima i poslovnim partnerima stvara se mogućnost za obezbeđenje brojnih pogodnosti i sklapanju partnerstva, ali i opasnosti iz razloga što se usmerenjem na postojeće poslove mogu propustiti šanse iz okruženja. Istovremeno u ugovorenim odnosima sa velikim preduzećima, mala i srednja preduzeća postaju zavisna od njih i prinuđena da dele njihovu sudbinu. Značaj malih i srednjih preduzeća se najbolje može sagledati kroz makroekonomske indikatore nacionalnih ekonomija.

KVANTITATIVNI POKAZATELJI RAZVIJENOSTI MALIH I SREDNJIH PREDUZEĆA U ZEMLJAMA EU

U nefinansijskom delu privrede EU, u 2010. godini, poslovalo je preko 20,8 miliona privrednih subjekata, sektor malih i srednjih preduzeća obuhvata 99,8% od ukupnog broja privrednih subjekata, generišući oko 67% ukupne zaposlenosti i učestvujući sa preko 58% u formiranju BDV (slika 1).

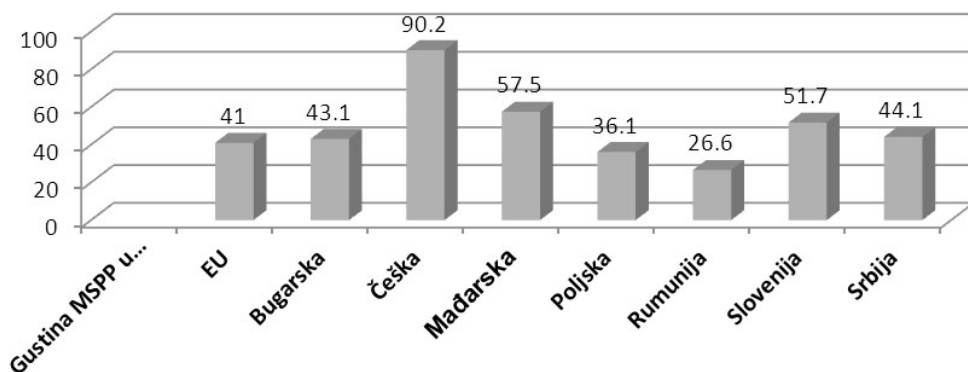
Slika 1. Broj preduzeća, zaposlenost i bruto dodata vrednost u EU–27, procene za 2010. godinu.

	Mikro	Mala	Srednja	MSP	Velika	Ukupno
Preduz. br.	19.198.539	1.378.401	219.252	20.796.192	43.034	20.839.226
%	92,1	6,6	1,1	99,8	0,2	100
Zaposl. br.	38,905,519	26,605,166	21,950,107	87,460,792	43,257,098	130,717,890
%	29,8	20,4	16,8	66,9	33,1	100
BDV/mil. eura	1.293.391	1.132.202	1.067.387	3.492.979	2.485.457	5.978.436
%	21,6	18,9	17,9	58,4	41,6	100

Izvor: Eurostat/National Statistics Offices of Member States/Cambridge Econometrics/Ecorys

Broj MSPP u Srbiji iznosi 44.1 na 1.000 stanovnika što je iznad proseka EU, (Slika. 2) ali nedovoljan u odnosu na potrebe zemlje. Kvalitativni pokazatelji nivoa razvijenosti sektora MSPP u Srbiji kao što su zaposlenost po preduzeću i BDV (bruto društvena vrednost) po zaposlenom niži su u odnosu na prosek EU kao i većinu posmatranih zemalja. Broj zaposlenih u sektoru MSPP u Srbiji iznosi 2,4 po privrednom subjektu što predstavlja ograničavajući faktor konkurentnosti, dostizanje ekonomije obima i izlazak na nova tržišta. Sektor MSPP zemalja članica EU ima prosečne vrednosti od 4,2 zaposlena po privrednom subjektu.

Slika 2. Gustina malih i srednjih preduzeća i preduzetništva u Evropi.

Izvor: Ministarstvo privrede na osnovu podataka DG Enterprise&Industry i RZS

Efekti svetske ekonomske krize usloveli su pad obima svetske trgovine, proizvodnje, izvoza, investicija i privatne potrošnje, pogodivši najteže upravo mala i srednja preduzeća, prouzrokujući njihove lošije performanse u odnosu na period pre krize, što ukazuje da je u periodima privrednog rasta značaj ovih preduzeća još izraženiji (Beraha, 2011).

POKAZATELJI RAZVIJENOSTI MALIH I SREDNJIH PREDUZEĆA I PREDUZETNIŠTVA U SRBIJI

Posle političkih promena oktobra 2000. godine, postojala su velika očekivanja građana potpuno osiromašena tokom 90-ih godina, za brzim poboljšanjem životnog standarda. Istovremeno, trebalo je unaprediti privrednu aktivnost zemlje koja je tokom sankcija, ratova, raspada zemlje i tržišta bivše Jugoslavije, karakterisala zastarela tehnologija, izraubovana oprema posebno u industriji i proizvodnja koja je po svim standardima zaostajala za zahtevima svetskog tržišta. U prethodnoj deceniji privredni rast i razvoj odvijao se u pokušaju da se istovremeno ostvari rast lične i javne potrošnje, iz razloga što se promene u ličnoj potrošnji odražavaju na opšte stanje nacionalne ekonomije, utiče na perspektivu rasta ili recesije, kao i na povećanje ili smanjenje zaposlenosti. Putem tržišnih reformi, privatizacijom i prilivom inostranih investicija stvaraju se institucionalne i materijalne pretpostavke za stabilan razvoj.² Međutim, ostvareni rezultati su u najboljem slučaju polovični zbog nedovoljnog rasta BDP-a kao i nepovoljne strukture stvaranja i upotrebe rastućeg BDP-a, što je vodilo povećanju spoljnotrgovinske neravnoteže usled rastućeg spoljnotrgovinskog i tekućeg platnog deficita. Godine tranzicije (period 2001-2008), karakterisao je ubrzani rast realnih zarada uz pomoć inostranih donacija, aprecijacija dinara i subvencionisanje privrede, koji nije doveo do rasta zaposlenosti, već se povećala nezaposlenost uzrokujući seljenje radne snage iz radnog domena u domen stalne ili aktivne nezaposlenosti. U periodu tranzicije prilivi od prodaje državnog i društvenog kapitala su dobrim delom korišćeni za finansiranje deficita u platnom bilansu i budžetskog deficita (indirektno i plata) i favorizovanje više sektora usluga nego sektora proizvodnje. Takva politika nije vodila formiranju stimulativnog, privrednog ambijenta, već je došlo do "uspavljivanja" ekspanzije konkurenknog privatnog sektora. Nakon perioda neuspele tranzicije svetska ekonomska kriza je prouzrokovala posledice koje karakterišu: povećanje stope nezaposlenosti, povećanje stope siromaštva, smanjenje realne tražnje, približavanje velikog broja stanovnika egzistencijalnom minimumu, padanje kupovne moći stanovništva. Istovremeno

² Postkrizni model ekonomskog rasta i razvoja Srbije 2011-2020, URL:[http:// www.ecinst.org.rs/](http://www.ecinst.org.rs/),(08.2010.).

sektor malih i srednjih preduzeća susreće se sa brojnim problemima kao što su: nedostatak finansijskih sredstava, brojni zakoni sa pratećim procedurama, nedostatak informacija o tržištima, neusklađenost sa standardima, nedostatak kvalifikovane radne snage, nedostatak informacija o tehnologijama, nedovoljan razvoj ljudskih resursa i marketinga. Ograničen pristup izvorima finansiranja i na tržištu novca i na tržištu kapitala, naročito u pogledu cene i uslova korišćenja, kao ključnu determinantu opstanka, rasta i razvoja preduzeća predstavlja možda najvažniju odliku i najveći problem. Oslanjanje prevashodno na sopstvena sredstva je problematično usled njihove ograničenosti i nemogućnosti da zadovolje rastuće potrebe preduzeća za kapitalom, naročito u kasnijim fazama životnog ciklusa. Kao najčešće prepreke korišćenju bankarskih kredita izdvajaju se: nedostatak odgovarajućih sredstava obezbeđenja kredita, nepostojanje dokumentacije o poslovnom poduhvatu i preduzeću, odsustvo znanja da se projekat na odgovarajući način predstavi kreditorima. Orijehtacija kreditora na finansiranje velikih preduzeća, posledično nepostojanje metodologije za ocenu malih projekata što čini postupak ocenjivanja skupim, posebno u odnosu na male, pojedinačne iznose kredita (Paunović, Novaković, 2003). Prikupljanje kapitala na berzi, putem inicijalne javne prodaje akcija, je problematična iz razloga što je većina ovih preduzeća nedovoljno atraktivna za investitore. Sektor malih i srednjih preduzeća u zemljama poput Srbije ostaje još jedna "oaza" nacionalnog ekonomskog suvereniteta i potencijalnih poluga razvojne ekonomske politike (Stamatović, 2013). Slabe nacionalne ekonomije ne mogu biti ravnopravni partneri multinacionalnih i globalnih poslovnih giganta, kao i međunarodnih regulatornih tela i nove finansijske arhitekture koja nastaje pred našim očima. Stvaranje povoljnog institucionalnog okvira i stimulativnog poslovnog okruženja je izazov sa kojim se suočavaju kreatori ekonomskih politika i donosioci odluka u svim zemljama koje su prepoznale ulogu i značaj sektora malih i srednjih preduzeća, a posebno u tranzicionim i zemljama u razvoju.

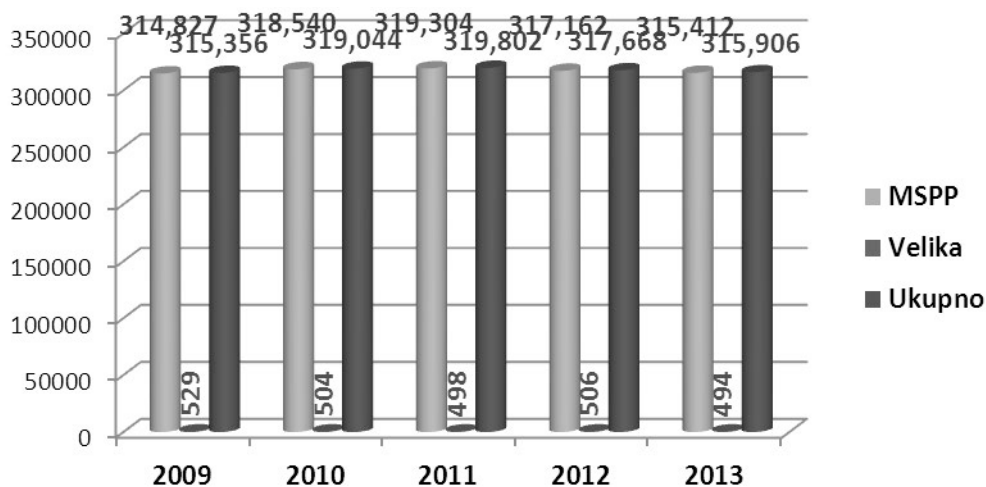
Mere i programi institucionalne podrške treba da obuhvate aspekte poslovanja u kojima mala i srednja preduzeća imaju najviše poteškoća, pri čemu se misli na sledeće (Erić, Beraha, Đurićin, Kecman, Jakšić, 2012, str. 27).

- regulatorno okruženje u smislu jednostavnosti i transparentnosti procedura, visine troškova i vremena potrebnog za registraciju preduzeća, poreske politike, opterećenosti regulatornim merama, korupcije, stepena razvijenosti neformalne i sive ekonomije;
- obezbeđivanje finansijskih podsticaja za osnivanje preduzeća i unapređenje dostupnosti izvora finansiranja;

- izgradnja kapaciteta (capacity building) kroz razvoj programa stručne edukacije i treninga, jačanje preduzetničkih znanja i vještina i promovisanje preduzetništva kroz sistem formalnog i neformalnog obrazovanja.

Ključni razvojni problemi srpske privrede su nezaposlenost, visok nivo i konstantan rast spoljnog i javnog duga i nizak nivo investicija. Kreiranje okruženja koje je stimulativno orijentisano ka investitorima jedna je od bitnih dimenzija regulatornog okvira. Prema podacima predstavljenim u izveštaju o malim i srednjim preduzećima i preduzetništvu za 2010. godinu, u periodu od 2006. do 2009. godine, kumulativno posmatrano, velika preduzeća su za investicije izdvojila 10,9 mlrd. eura a mala i srednja preduzeća 11,6 mlrd eura, što pokazuje da su mala i srednja preduzeća sklonija investiranju čak i u uslovima krize (Erić, Beraha, Đurićin, Kecman, Jakšić, 2012). Unapređenje inteziteta investicionih aktivnosti nameće se kao jedan od strateških ciljeva i prioriteta ekonomske politike u godinama koje dolaze. Visoko učešće sektora MSPP u osnovnim pokazateljima poslovanja privrede, rezultat je usporene dinamike sprovođenja ukupnih strukturnih reformi, a ne visokog nivoa razvijenosti i konkurentnosti MSPP.

Slika 3. Broj preduzeća u Srbiji u periodu od 2009-2013 godine.

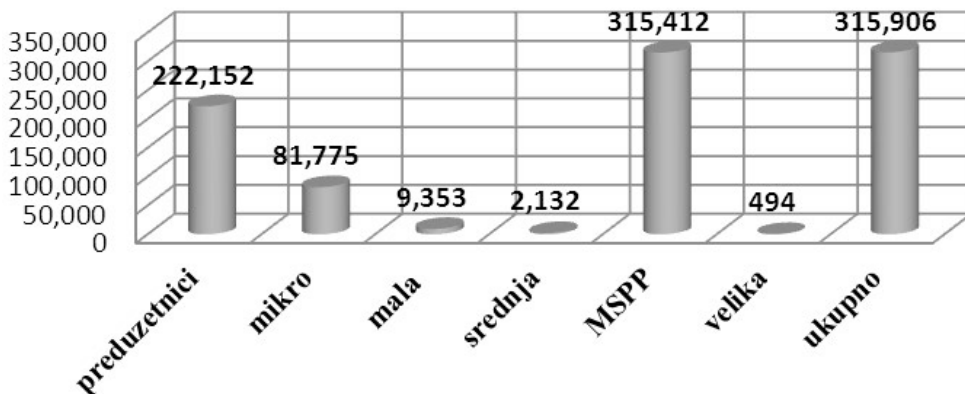

Izvor: Ministarstvo privrede na osnovu podataka RZS.

Mala i srednja preduzeća čine 99,8% ukupno aktivnih privrednih subjekata (Slika 3.). Posmatrano po veličini, (Slika 4.) najbrojnija su mikro preduzeća i preduzetnici, koji učestvuju sa 96,3%. Velika preduzeća koja čine 0,2% od ukupnog broja

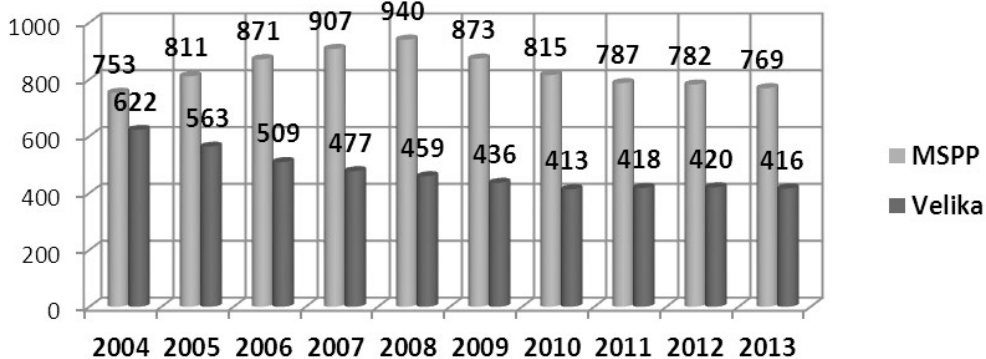
preduzeća, sa nezavršenim strukturnim reformama i nerešenim kumuliranim razvojnim problemima, imaju veliki uticaj na funkcionisanje nefinansijskog sektora. U periodu od 2000. godine do pojave prvih efekata svetske finansijske krize 2009. godine, sektor malih i srednjih preduzeća je bio najefikasniji segment privrede, obezbeđujući ulogu privrednog rasta i razvoja.

Slika 4. Posmatrano po veličini preduzeća u Srbiji za 2013. godinu.

Izvor: Ministarstvo privrede na osnovu izvora RZS

Slika 5. Kretanje zaposlenosti u periodu 2004-2013 godine-izraženo u hiljadama.

Izvor: Ministarstvo privrede na osnovu podataka RZS

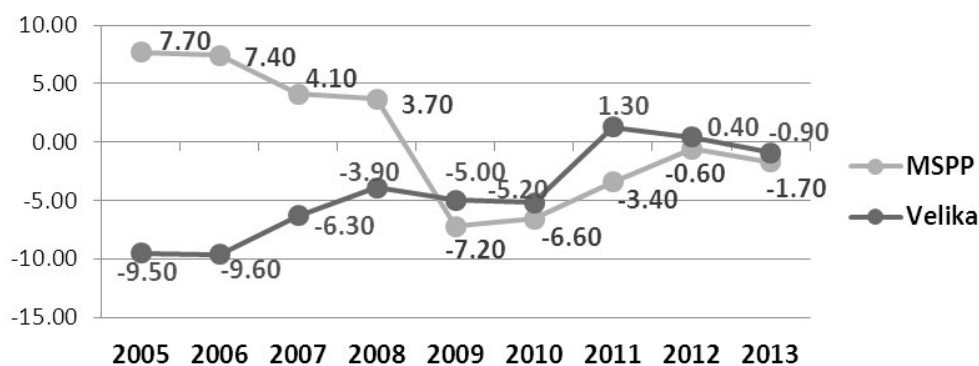
Tržište rada Srbije karakteriše: neusklađenost između ponude i potražnje radne snage pojačana neskladom u kvalifikacionoj, starosnoj i profesionalnoj strukturi, visoka strukturna i dugoročna nezaposlenost, visoka stopa nezaposlenosti mladih

od 15-24 godina i visoka stopa nezaposlenosti lica sa nižim i srednjim obrazovanjem uz velike regionalne disproporcije u nezaposlenosti.

U periodu od 2005. do 2008. godine, u sektoru malih i srednjih preduzeća ostvaren je dinamičan rast zaposlenosti, što je u određenoj meri neutralisalo smanjenje broja zaposlenih u velikim preduzećima usled procesa rastruktuiranja i doprinelo smanjenju socijalnih tenzija u zemlji (Beraha, I. 2011). Sektor malih i srednjih preduzeća u 2008 godini generisao je oko 2/3 zaposlenosti (slika 5), međutim od početka krize broj zaposlenih se konstantno smanjuje.

Slika 6. Godišnje stope rasta i pada zaposlenosti za period 2005-2013 godine izraženo u procentima.

Izvor: Ministarstvo privrede na osnovu podataka RZS

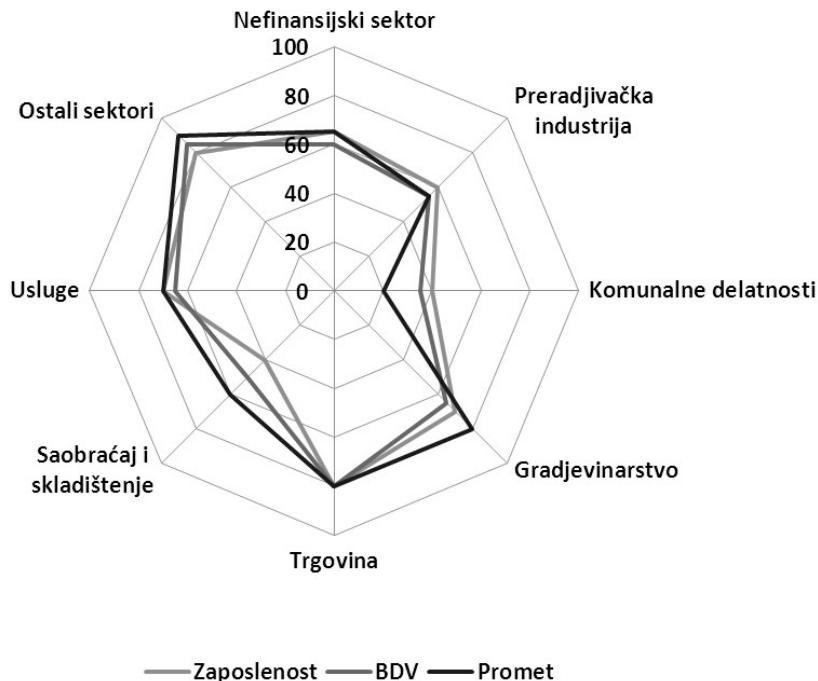
Najveći godišnji pad zaposlenosti zabeležen je 2009 godine (-7,2%). Pad se nastavlja i u naredne tri godine, ali znatno usporenijim tempom (slika 6.) Za razliku od MSPP velika preduzeća su povećala zaposlenost u 2011. i 2012. godini, ali nedovoljno da bi se smanjio ukupan rast nezaposlenosti u privredi. U 2012. godišnji rast zaposlenosti kod preduzetničkih radnji, malih i srednjih preduzeća nije bio dovoljno snažan da neutrališe pad zaposlenosti što je rezultiralo smanjenju ukupne zaposlenosti u nefinansijskom delu privrede. U 2013. godini, dolazi do opšteg opadanja broja zaposlenih u svim preduzećima nefinansijskog sektora. Najveće stope smanjenja broja radnika bile su u malim preduzećima i preduzetničkim radnjama, dok se proces smanjivanja broja radnih mesta nešto sporije odvijao u srednjim i mikro preduzećima. U 2013 godini mala i srednja preduzeća su iskazala opadajuće i ispodprosečne indikatore poslovanja, što se može delimično objasniti mogućim povećanjem broja preduzeća koji posluju u svojoj ekonomiji (procena je da se mimo poreskih evidencija u Srbiji stvori oko 30% BDP-a). Prema Izveštaju o konkurentnosti 2014-2015 Svetskog ekonomskog foruma Srbija je u 2013. godini najnekonkurentnija zemlja na evropskom kontinentu (101. pozicija

od 148 zemalja), dok je u 2014. konkurentnija samo od Albanije (94. od 144 zemlje) (Izveštaj o malim i srednjim preduzećima i preduzetništvu za 2010. godinu, 2011.).

Sektorska zastupljenost

Koncentracija MSPP u sektorima sa relativno nižim ulaganjima i bržim obrtom kapitala ukazuje na njihove niske finansijsko-ekonomske performanse razvoja. Mala i srednja preduzeća koja posluju u visoko tehnološkim oblastima predstavljaju svega 9,6% ukupnog broja MSPP i zapošljavaju svega 16,6% radnika. Niskotehnološki proizvodi imaju nižu cenovnu i profitnu marginu i dominiraju u slabije ekonomski razvijenim privredama. Sektorski raspored MSPP: Trgovina na veliko i malo i popravka motornih vozila (94.605 privrednih subjekata odnosno 30,0% ukupnog broja MSPP) i prerađivačka industrija (50.043 privrednih subjekata odnosno 15,9% ukupnog broja MSPP) čine 45,9% privrednih subjekata, angažuju 56,3% zaposlenih, ostvaruju 67,7% prometa i 51,4% BDV celokupnog sektora MSPP (Slika 7.) (Izveštaj o malim i srednjim preduzećima i preduzetništvu za 2010. godinu, 2011.).

Slika 7. Učešće sektora MSPP u zaposlenosti, prometu i BDV prema sektorima delatnosti u 2013. godini.

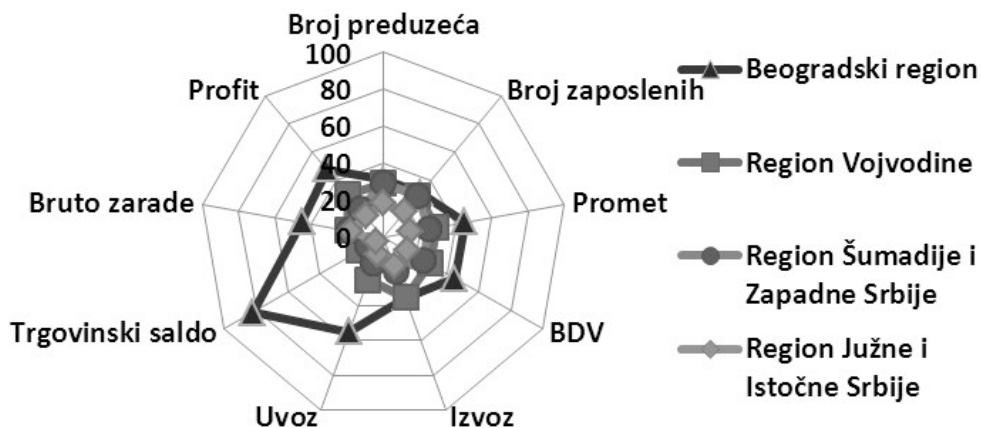

Izvor: Ministarstvo privrede na osnovu podataka RZS

Regionalni raspored (Malih i srednjih preduzeća i preduzetništva) MSPP

Privredu Srbije karakteriše velika disproporcija u nivou ekonomske razvijenosti između regiona i oblasti što dugoročno posmatrano predstavlja veliko razvojno ograničenje. Posmatrano prema BDV po zaposlenom, MSPP sektor u Beogradskom regionu je za dva puta produktivniji u odnosu na Region Južne i Istočne Srbije, za 1,7 puta u odnosu na Region Šumadije i Zapadne Srbije i za 1,3 puta u odnosu na Region Vojvodine. Velika neravnomernost u postignutom stepenu razvoja postoji i na nivou oblasti.

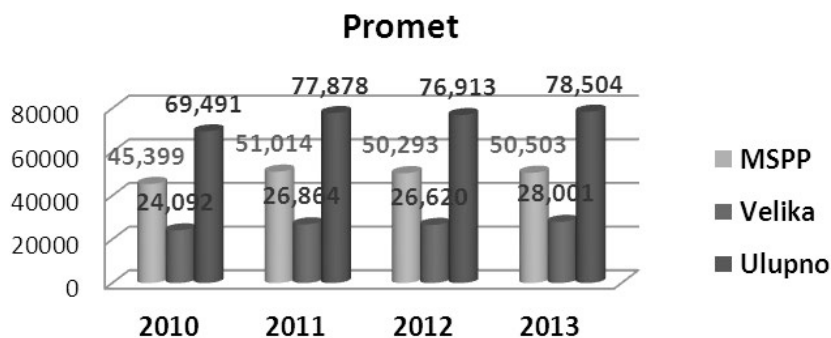
Slika 8. Regionalni raspored MSPP u 2013. godini.

Izvor: Ministarstvo privrede na osnovu podataka RZS

Odnos BDV po zaposlenom MSPP najrazvijenije (Beogradske) oblasti i najmanje razvijene (Pčinjske) oblasti iznosi 2,3:1. MSPP imaju najveći uticaj (Slika 8.) na razvoj Regiona Šumadije i Zapadne Srbije (čine 99,9% preduzeće, zapošljavaju 72,4% radnika, ostvaruju 69,0% prometa i stvaraju 63,5% BDV regiona), a najmanji u Beogradskom regionu (čine 99,8% preduzeća, zapošljavaju 55,1% radnika, ostvaruju 63,3% prometa i stvaraju 50,0% BDV regiona) (Izveštaj o malim i srednjim preduzećima i preduzetništvu za 2013. godinu, 2014.).

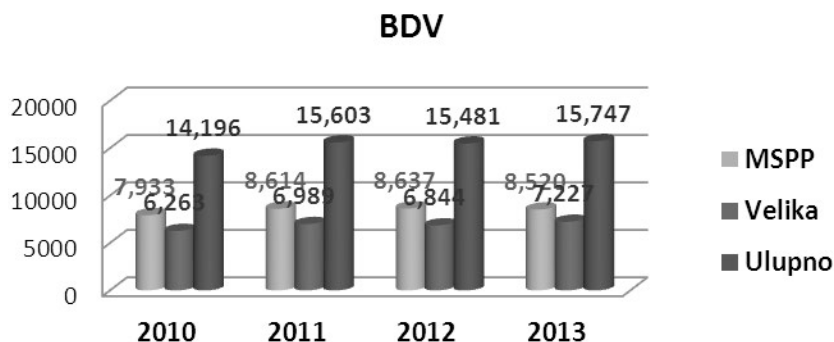
Slika 8. Osnovni pokazatelji poslovanja nefinansijskog sektora 2010-2013. izraženi u mil.EUR.

Izvor: Ministarstvo privrede na osnovu podataka RSZ

U pogledu BDV (Slika 8.) kao merila razvijenosti tržišne ekonomije mala i srednja preduzeća sa učešćem od 55,9% ostvarila su značajan doprinos kretanju ukupnih poslovnih aktivnosti u privredi učestvujući sa 30% u formiranju BDP. U periodu od 2004. do 2008. godine mala i srednja preduzeća su ostvarile iznadprosečne stope rasta BDV, a samo u 2007. godini BDV sektora povećan je po stopi tri puta višoj od stope u velikim preduzećima. Osnovni indikatori efekta razvojne politike (bruto društvena vrednost i zaposlenost) u 2013. godini su ispod nivoa dostignutog u predkriznoj 2007. godini.

Slika 9. Osnovni pokazatelji poslovanja nefinansijskog sektora 2010-2013. u mil.EUR.

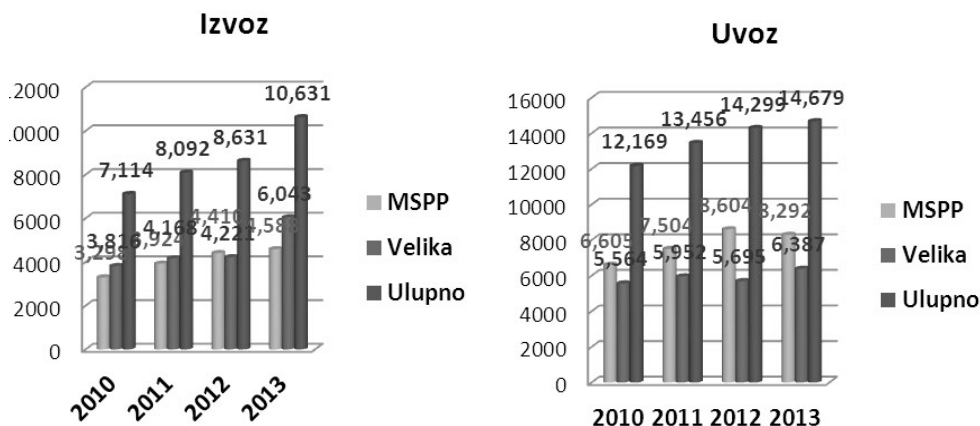
Izvor: Ministarstvo privrede na osnovu podataka RSZ

Mala i srednja preduzeća, takođe ostvaruju dominantno učešće u kreiranju profita nefinansijskog dela srpske privrede (51,6%) dok u ukupnom prometu (Slika 9.) učestvuju sa 65,3%. Ovako veliki uticaj malih i srednjih preduzeća na visinu ostva-

renog profita duguje se njihovoj koncentraciji u radno intenzivnim i uslužnim delatnostima sa bržim obrtom kapitala i kraćim proizvodnim ciklusom.

Mala i srednja preduzeća su povećala brzinu prilagođavanja zahtevima tržišta u odnosu na raniji period, ali sporije menjaju izvoznu strukturu u odnosu na velika preduzeća koja su oživljavanjem i unapređenjem proizvodnje povećala izvoz i asortiman ponude na stranim tržištima. U spoljnotrgovinskoj razmeni (Slika 10, 11.) dominiraju proizvodi niske i srednje niske tehnološke složenosti sa učešćem od 56,7% (70,4% kod MSPP i 48,2% kod velikih). U izvozu sektora MSPP dominiraju proizvodi niže faze finalizacije i manje dodatne vrednosti. Da bi se unapredila izvozna konkurentnost srpskih proizvoda potrebno je da se promeni struktura izvoza u korist tehnološko složenijih proizvoda visoke finalizacije koji stavljaju veću dodatnu vrednost po jedinici. Takođe, potrebna je i veća geografska diversifikacija izvoza, kao i jačanje pozicije na sadašnjim izvoznim tržištima. Nivo konkurentnosti malih i srednjih preduzeća Srbije značajno zaostaje u odnosu na prosek Evropske Unije i većinu uporedivih zemalja, na šta ukazuje komparativna analiza kvalitativnih pokazatelja poslovanja (zaposlenost po preduzeću, bruto društvena vrednost i profit po zaposlenom). Stopa profitabilnosti je iznad proseka, što je posledica niske startne osnove, a ne ekspanzije ili povećanog nivoa internacionalizacije ovog sektora.

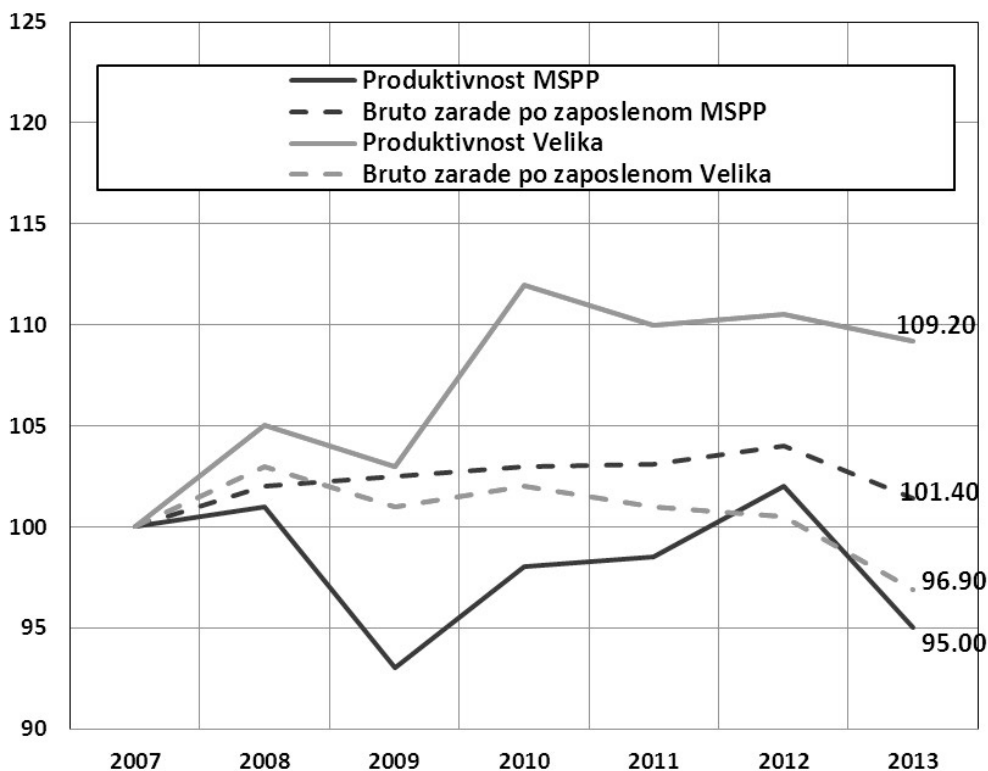
Slika 10. Osnovni pokazatelji poslovanja nefinansijskog sektora 2010-2013. u mil. EUR.

Izvor: Ministarstvo privrede na osnovu podataka RSZ

Postkrizni rast produktivnosti (Slika 11.) malih i srednjih preduzeća prekinut je u 2013. godini zbog drastičnog pada ostvarene bruto društvene vrednosti, posebno u mikro i malim preduzećima.

Slika 11. Efekti tranzicije.

Izvor: Ministarstvo privrede na osnovu podataka RZS

Istovremeno visoki troškovi zarada u ostvarenoj BDV sektora MSPP (65,5% u 2013) i njihov rast u odnosu na 2008. godinu (5,8%) ukazuju na ograničene mogućnosti ulaganja u osavremenjavanje procesa rada (*Izveštaj o malim i srednjim preduzećima i preduzetništvu za 2013. godinu*, 2014.). U posmatranom periodu, rast neto zarada nije bio u skladu sa rastom produktivnosti. Mala i srednja preduzeća u kontinuitetu imaju ispodprosečnu bruto zaradu (88,4% u 2007. i 89,9% u 2013. proseka privrede), dok su zarade velikih preduzeća uvek bile veće od proseka privrede (za 22,1% u 2007. i za 18,6% u 2013.).

Osnovni indikatori poslovne demografije

Statistički podaci o poslovnoj demografiji su strukturirani indikatori koji se koriste za ocenu napretka u razvoju preduzetništva, dinamici stvaranja novih privrednih subjekata, kao i rastu malih i srednjih preduzeća. Tokom perioda krize beležena su divergentna kretanja vrednosti osnovnih indikatora poslovne demografije-sve niže stope nastanka preduzeća i radnji i sve više stope gašenja preduzeća i radnji. U 2013. godini. raste broj novoosnovanih preduzeća, dok se broj ugašenih preduzeća prepolovio. Istovremeno, uvećao se broj osnovanih i ugašenih radnji.

Slika 12. Broj novoosnovanih i ugašenih MSPP.

	Broj preduzeća		Broj radnji	
	osnovano	ugašeno	osnovano	ugašeno
2008	11.248	3.068	43.375	34.572
2010	9.461	9.325	35.036	37.086
2011	8.470	13.581	32.236	35.288
2012	8.648	7.355	30.200	32.853
2013	8.825	3.972	31.364	38.230

Izvor: Ministarstvo privrede na osnovu podataka APR i RZS

Stopa opstanka privrednih subjekata pokazuje koliko preduzeća i radnji preživi dve godine, nakon čega se može smatrati da se privredni subjekt prilagodio tržišnim uslovima, zauzimajući svoju tržišnu poziciju.

Slika 13. Stope opstanka privrednih subjekata.

	Preduzeća			Radnje			Ukupno		
	Osnovano	Preživelo	Stopa opstanka%	Osnovano	Preživelo	Stopa opstanka%	Osnovano	preživelo	Stopa opstanka%
2007.	13.484	12.405	92,0	47.948	31.741	66,2	61.432	44.146	71,9
2010.	11.386	10.315	90,6	43.575	23.581	54,1	54.961	33.896	61,7
2011.	10.010	8.772	87,6	41.034	22.731	55,4	51.044	31.503	61,7
2012.	9.470	8.189	86,5	36.337	18.269	50,3	45.807	26.458	57,8
2013.	8.825	7.897	93,2	31.364	18.137	54,8	40.189	26.034	62,7

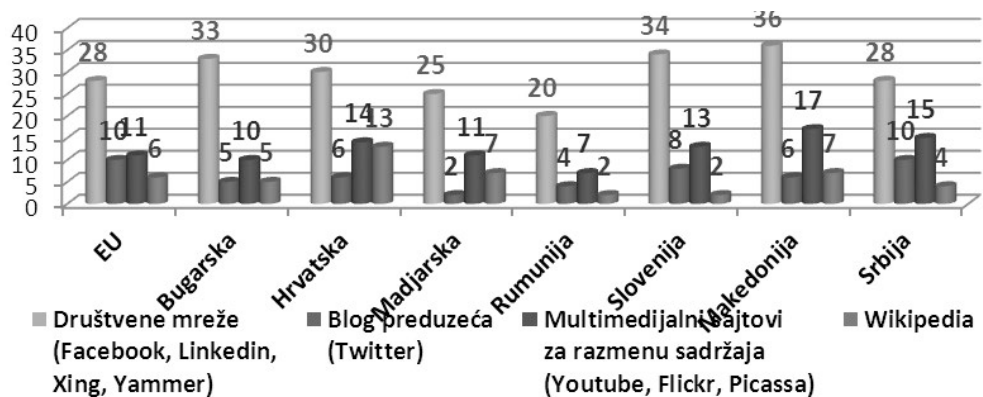
Izvor: Ministarstvo privrede na osnovu podataka RZS

Na osnovu podataka (slika 12) može se zaključiti da skoro 63% novih MSPP preživi prve dve godine poslovanja i nastavi sa radom u narednoj godini i da je stopa opstanka preduzeća znatno veća od radnji koje imaju znatno nižu stopu opstanka u 2013 godini, nego u 2007 godini, pre početka krize (*Izveštaj o malim i srednjim preduzećima i preduzetništvu za 2013. godinu*, 2014.).

Korišćenje informaciono-komunikacione tehnologije (IKT)

Mala i srednja preduzeća ne zaostaju za prosekom EU u korišćenju računara. Međutim zaostaje se u primeni kvalitetnijih pristupa internetu i primeni najnovijih tehnoloških rešenja i upotrebi društvenih mreža u poslovanju koja bi povećala konkurentne sposobnosti preduzeća i njihovo širenje na nova tržišta. Iako je napravljen značajan napredak u izgradnji informatičke strukture, mala i srednja preduzeća još uvek nedovoljno koriste poslovne servise koje internet mreža i ostali vidovi IKT (informaciono-komunikacione tehnologije) omogućavaju (elektronsko poslovanje, elektronska trgovina, analiza tržišta, pronalaženje potencijalnih poslovnih partnera i dr.). Za opstanak preduzeća na tržištu neophodna je primena visokotehnoloških dostignuća, iz razloga što je znanje osnov poslovanja, povećanje produktivnosti rada imperativ savremenog privređivanja, a stalno unapređivanje kvaliteta prema zahtevima svetskog tržišta suštinski cilj poslovanja. Prema upotrebi društvenih mreža (Slika 14.) u poslovanju (Facebook, LinkedIn, Xing, Yammer i dr) mala i srednja preduzeća iz Srbije (28%) na nivou su proseka EU, ali zaostaju u odnosu na većinu zemalja u okruženju (Makedonije, Slovenije, Bugarske i Hrvatske).

Slika 14. Upotreba društvenih mreža od strane MSP u poslovanju u 2013. godini.

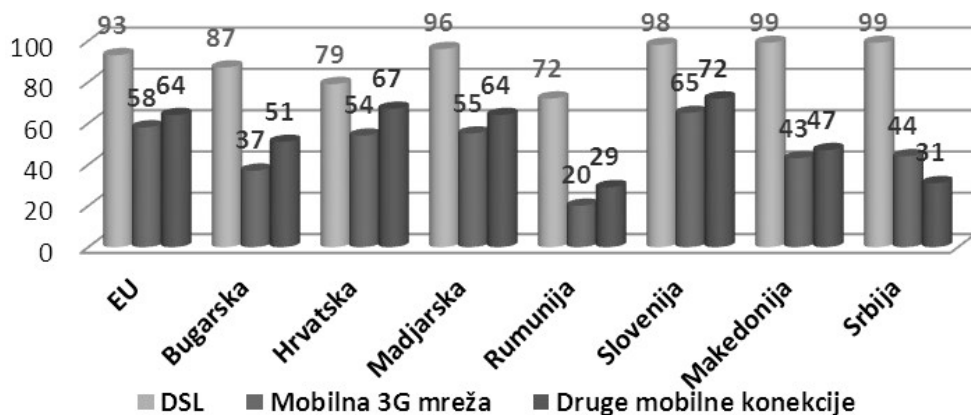

Izvor: Ministarstvo privrede prema podacima EUROSTAT-a i RZS

Od zemalja u okruženju domaća mala i srednja preduzeća društvene mreže koriste jedino više od malih i srednjih preduzeća iz Rumunije (20%) i Mađarske (25%). Povoljnija je situacija u pogledu upotrebe bloga (Twitter), jer domaća mala i srednja preduzeća (10%) ovaj Internet servis upotrebljavaju više od MSP iz svih zemalja u okruženju (Mađarske, Rumunije, Bugarske, Hrvatske i Slovenije). Vikipediju u Srbiji koristi 4% MSP, što je ispod proseka EU (6%) i većine zemalja u okruženju (Hrvatske, Mađarske, Makedonije i Bugarske), osim Slovenije i Rumunije gde Vikipediju koristi samo 2% MSP (*Izveštaj o malim i srednjim preduzećima i preduzetništvu za 2013. godinu*, 2014.).

Slika 15. Tipovi veza za pristup MSP Internetu u Srbiji u 2013. godini.

Izvor: Ministarstvo privrede prema podacima EUROSTAT-a i RZS

korišćenju Interneta mala i srednja preduzeća iz Srbije ne zaostaju za prosekom i zemljama EU iz okruženja. Najveći broj MSP u Srbiji Internetu pristupa putem DSL (Slika 15) ili druge vrste fiksne širokopojasne Internet tehnologije (99%), što je iznad proseka EU. Mobilni širokopojasni Internet koji se ostvaruje putem 3G mreže koristi 44% domaćih MSP što je ispod proseka EU. Prema pristupu Internetu putem drugih mobilnih konekcija, MSP iz Srbije značajno zaostaju za gotovo svim posmatranim zemljama iz okruženja (osim Rumunije), što ukazuje na neravnomernu razvijenost različitih vidova Internet tehnologije u Srbiji i zaostajanje u primeni najnovijih tehnoloških rešenja.

ZAKLJUČAK

U Srbiji mala i srednja preduzeća raspoređena su u brojnim sektorima i granama nacionalne ekonomije i zauzimaju veoma značajnu ulogu u ekonomskom razvoju i predstavljaju važan faktor u procesu približavanja srpske privrede razvijenim tržišnim ekonomijama. U periodu od političkih promena 2000. godine do pojave preliivanja efekata svetske finansijske krize 2008. godine u sektoru malih i srednjih preduzeća ostvaren je dinamičan rast zaposlenosti, bruto dodate vrednosti i izvoza. Okrenuti dominantno poslovanju na domaćem tržištu, mala i srednja preduzeća se susreću sa padom tražnje i kupovne moći, kao i dugogodišnjim problemima nedovoljno podsticajnog poslovnog okruženja, sive ekonomije i obezbeđenja adekvatnih izvora finansiranja. U odnosu na zemlje na istom nivou razvijenosti, Srbija ima komparativne prednosti u veštinama koje poseduju početnici u biznisu i uvođenju novih proizvoda i tehnologija. Slabost je vezana za nedovoljno prilika za pokretanje novih firmi, neodgovarajući udeo ženskog preduzetništva i novih firmi u sektoru srednje i visoke tehnologije, niži kvalitet radne snage, nivoa konkurencije, mogućnostima za ostvarivanje brzog rasta i korišćenje različitog kapitala, kao i nedovoljan stepen internacionalizacije sektora MSPP. Nepovoljni uslovi poslovanja utiču na nedovoljno prepoznavanje uočenih prilika za započinjanje novog posla, širenje straha od neuspeha vezano za rast rizičnosti ulaganja i nedovoljnu društvenu podršku preduzetničkim aktivnostima. Promocija preduzetništva i razvoj sistema nefinansijske podrške su doveli do povećanja obima potrebnih veština kojima raspolažu početnici, kao i njihove umreženosti (jačanje međusobnih veza i širenje korišćenja interneta). U Srbiji dominiraju preduzetnici koji su novi posao započeli zbog obezbeđenja egzistencije, a ne zbog uočene poslovne prilike, još uvek je nizak nivo obrazovanosti novih preduzetnika i obučenosti angažovane radne snage, uz nizak stepen konkurencije na tržištu. Istovremeno, nizak je udeo novih privrednih subjekata u sektoru srednje i visoke tehnologije. Udeo preduzetnika koji posao počinju novim proizvodom, najniži je u odnosu na zemlje iz okruženja nove članice EU. Slično stanje je u oblastima mogućnosti preduzetnika da primenjuju poslovnu strategiju koja obezbeđuje brzi rast, nivoa okrenutosti novih preduzeća međunarodnom tržištu, kao i stepena angažovanja preduzetnog kapitala. Stoga je nužno povećanje nivoa razvijenosti preduzetničkog sektora zasnovano na izveznoj tražnji, povećanju zaposlenosti, investicija, smanjenju javne potrošnje, jačanju industrijskog sektora paralelno sa sektorom usluga.

THE ROLE OF SMALL AND MEDIUM-SIZED ENTERPRISES AND ENTREPRENEURSHIP IN THE DEVELOPMENT OF NATIONAL ECONOMY

Paunovic Goran

Abstract: *The utilization of all potentials of small and medium-sized enterprises, in terms of their contribution to the growth and development of national economy and poverty reduction, is largely conditioned by the degree of institutional support provided by the state through relevant mechanisms. The role of small and medium-sized enterprises is particularly important in transition countries, which are faced with problems of high unemployment, low level of economic activity, lack of competition, lack of investment and are dominated by large and inefficient state enterprises. For these reasons, the development of small and medium-sized enterprises is seen one of the greatest development opportunities. The methodological approach used in this study is primarily based on presenting quantitative indicators of the level of development of small and medium-sized enterprises in Serbia and EU member states, which show that there is a direct correlation between the degree of industrialization of a country and the share of small and medium-sized enterprises in its economy.*

Keywords: *small and medium enterprises / entrepreneurship / employment / gross social value*

LITERATURA

1. Beraha, I. (2011). Mala i srednja preduzeća kao faktor ekonomskog razvoja i smanjenja nezaposlenosti u Srbiji, *Strani pravni život*, Institut za uporedno pravo, Beograd.
2. Grupa autora. (2014). *Izveštaj o malim i srednjim preduzećima i preduzetništvu za 2013. godinu*, Ministarstvo ekonomije i regionalnog razvoja, Nacionalna agencija za regionalni razvoj, Beograd.
3. Erić, D. D., Beraha, I. A., Đuričin, S. O., Kecman, N. Đ., Jakšić, B. B. (2012). *Finansiranje malih i srednjih preduzeća u Srbiji*, Institut ekonomskih nauka, Privredna komora Srbije, Beograd.
4. Paunović, B., Novaković, N. (2003). Mogućnosti i uslovi finansiranja malih i srednjih preduzeća, *Časopis za procesnu tehniku u poljoprivredi/PTEP*, vol. 7, br. 1-2.

5. *Postkrizni model ekonomskog rasta i razvoja Srbije 2011-2020*. (2010), URL: <http://www.ecinst.org.rs/>
6. Sajfert, Z., Ožegović, L. (2009). *Preduzetništvo*, Fimek, Novi Sad.
7. Stamatović, M. LJ. (2013). *Menadžment poslovnih performansi malih i srednjih preduzeća*, Univerzitet privredna akademija, Novi Sad.